

8. Єфремов С. Про дні минулі / Підгот. тексту В.Плачинди; комент. В.Плачинди, Н.Плачинди, Л.Портнової // Молода нація: Альманах. – 2004. – №2 (31) – С. 109.
9. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Нью-Йорк, 1955. – С. 374.
10. Коцюбинський М. Твори: В 7 т. – К., 1975. – Т. 6: Листи (1905–1909). – С. 41.
11. Герье В. Вторая Государственная Дума. – М., 1907. – С. 312.
12. Обнинский В. Новый строй. – М., 1911. – С. 5.

М.А.Ковальчук

**Український національний конгрес
(19–21 квітня 1917 р.)
та його місце в історії української революції**

Піднесення українського національного руху у березні – квітні 1917 р., після перемоги в Росії Лютневої революції, ще не знайшло належного висвітлення в історичній літературі. Подіям цього періоду дослідники часто приділяють менше уваги, аніж наступним етапам української революції, позначеним сплеском політичної боротьби в Україні. У працях діаспорних [1] та вітчизняних істориків [2], присвячених революційній добі 1917–1918 рр., період березня – квітня 1917 р. розглянуто досить схематично й узагальнено. Зокрема, досить фрагментарно висвітлюється в історичних дослідженнях й український національний конгрес, що відбувся у Києві наприкінці квітня 1917 р. і в багатьох відношеннях визначив подальший напрямок українського руху. Тож спираючись на документи й спогади сучасників, ми спробували розглянути перебіг роботи конгресу та проаналізувати його рішення у контексті розгортання в Україні національного руху.

Українська Центральна Рада ще наприкінці березня 1917 р. розпочала підготовку до скликання у Києві національного з'їзду (конгресу). Планувалося, що конгрес мав реконструювати склад Центральної Ради, поповнивши його обраними представниками з місць, і таким чином перетворити Раду на повноважний представницький орган. Голова Центральної Ради М.Грушевський, як сам він згодом писав у спогадах, прагнув зі скликанням українського національного з'їзду підвести хоча б якусь правову базу під діяльність Центральної Ради. Конгрес задумувався як збори повноважних делегатів від територіальних українських громад, мандати

яких дозволяли б представляти інтереси цих громад у Центральній Раді. Таким чином, остання мала перетворитися з досить випадкового за своїм складом українського політичного комітету на повноважне представництво українського народу [3].

Український національний конгрес розпочався у Києві 19 квітня 1917 р. Засідання конгресу відбувалися у приміщенні будинку Купецьких зборів, у центрі столиці України. Присутніми на конгресі були понад 1500 чоловік, в тому числі й близько 900 уповноважених для участі у його роботі делегатів, які представляли всі регіони України, включно з окупованими російськими військами Галичиною та Буковиною.

Вітаючи делегатів конгресу від імені Центральної Ради, її голова М.Грушевський заявив: "Українська Центральна Рада заснувалась з перших днів революції, поновлялась неухайно, до неї надходили заяви з різних кінців української землі з визнанням ЦУР представником українського народу. Але необхідно вкупі з зібраними представниками завершити реорганізацію Ради, порозумітися про дальший напрям діяльності, надати їй національну форму" [4]. Почесним головою конгресу було обрано М.Грушевського, головою – представника української громади на Кубані С.Ерастова. До президії також було обрано: від українців-воєнків Петрограду – М.Авдієнка та Гайдая, від українців-воєнків кївської залози – полковника М.Глинського і воєка С.Колоса, від матросів-українців Чорноморського флоту – Пилишенка, від українського селянства – Х.Барановського та С.Єфремова, від пролетаріату – В.Винниченка, від інтелігенції – О.Левицького та барона Ф.Штейнгеля, від духовенства – о.Погорілка. Генеральним секретарем конгресу став журналіст П.Богацький [5].

Засідання конгресу відкрилося доповіддю Д.Дорошенка "Державне право і федеративні змагання на Україні", після чого виступив О.Шульгин з рефератом "Домагання демократичної федеративної російської республіки", а потім – Ф.Матушевський з доповіддю "Права національних меншостей" [6]. Усі промовці доводили, що оновлену, республіканську Росію чекає перетворення на федерацію, у якій чільне місце належатиме й визволеному з кайданів царизму українському народові. Лише автономія України у федеративній Росії, стверджували доповідачі, забезпечить українському народові вільний культурно-національний розвиток (при цілковитому забезпеченні прав національних меншин). Фактично все ранкове засідання було присвячене обговоренню виголошених доповідей. Після оголошення перерви делегатів атаку-

вали у садку й на вулиці біля будинку Купецьких зборів репортери часописів. Статті про роботу національного конгресу друкувалися відразу ж у вечірніх випусках київської преси.

Довідавшись під час обідньої перерви, що до Києва 19 квітня прибув міністр військових справ Тимчасового уряду О.Гучков, президія національного конгресу з ініціативи голови Українського військового клубу ім. П.Полуботка М.Міхновського та делегатів-військовиків, відправила на зустріч з міністром делегацію у складі Д.Дорошенка, М.Міхновського та С.Ерастова. Українські представники мали привітати в особі Гучкова російський демократичний уряд, обговорити питання про виведення з України польських військових формувань і організацію натомість українських військових частин. Військовий міністр О.Гучков, прийнявши українську делегацію й вислухавши її прохання, повідомив, що польські формування в будь-якому разі незабаром буде виведено на фронт, а організація українських частин є занадто важливою справою, щоб вирішувати її без глибокого й всебічного обміркування [7]. О.Гучков того ж дня прийняв делегацію і від українського військового організаційного комітету у складі генерала М.Іванова, полковників М.Глинського та В.Сварики, проте на прохання дозволити формування українських частин російський військовий міністр знову не дав чіткої відповіді [8].

Ввечері 19 квітня, о 20 год. український національний конгрес продовжив свою роботу. Промовці у своїх виступах закликали до негайного запровадження в Україні автономного ладу. Під час одного з таких виступів до залу засідань увійшла делегація з'їзду діячів українського села, що також саме цього дня розпочав роботу. Появу представників селянства з прапором, на якому було зображено портрет Т.Шевченка, делегати конгресу зустріли оваціями й співом "Заповіту" [9]. З'їзд діячів українського села, як виявилось, також підтримав гасло національно-територіальної автономії України й поставив питання про вирішення земельного питання в Україні українським сеймом [10]. Після урочистої зустрічі селянських делегатів на трибуні національного конгресу виступили ще кілька промовців, після чого позачергову заяву зробив М.Міхновський, який щойно повернувся з візиту до військового міністра О.Гучкова. Міхновський повідомив делегатів конгресу, що головнокомандувач російського Південно-Західного фронту генерал О.Брусілов дав дозвіл на організацію у Києві однієї української бригади, а військовий міністр дозволив сформувати ще одну. Заяву голови Полуботківського клубу учасники засідання зустріли гучними оплесками

[11]. Представник Одеського українського керівничого комітету І.Луценко, виступаючи відразу ж після М.Міхновського, висловив радість з приводу дозволу на формування у Києві українських частин. Серед наступних промовців сильні промови, з закликом вимагати від російського уряду автономії України, виголосили член Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, український соціал-демократ М.Авдієнко, а також вояк Дорошенко від української організації КВО. Наприкінці засідання, вже після півночі, М.Грушевський зачитав делегатам текст резолюції, яку з незначними поправками було прийнято одногосно. Резолюція ця мала наступний вигляд:

1. Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу з'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі.

2. Що той автономний устрій України, а також і інших автономних країн Росії, матимуть повні гарантії в федеративному ладі.

3. Тому єдиною відповідною формою державного устрою з'їзд вважає федеративну і демократичну Республіку Російську.

4. А одним з головних принципів української автономії – повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні" [12].

Таким чином, підтримавши гасло автономії України у складі федеративної Росії, національний конгрес тим самим визначив стратегічну ціль українського національного руху й санкціонував політичну лінію Центральної Ради.

20 квітня 1917 р. конгрес продовжив свою роботу. Ранкове засідання розпочалося виголошенням доповідей про українську національну справу, перед чим М.Грушевський попередив делегатів "про потребу вести роботу з'їзду в діловім тоні та уникати мітингового тону, в який впадали деякі оратори попереднього дня" [13]. Перед делегатами виступили М.Ткаченко (доповідь "Основні підстави організації української автономії"), Ф.Крижанівський ("Спосіб і порядок фактичного творення автономної України і відносин її до Російських Установчих зборів"), а також В.Садовський з рефератом про географічно-статистичні дані України. Відразу ж після цього почалися вітання конгресу представниками київських громадських організацій. Першим привітали делегатів від імені виконавчого комітету київської Ради об'єднаних громадських організацій М.Страдомський, Д.Григорович-Барський

та І.Фрумін, після чого вітальну промову виголосили представники Ради офіцерських і солдатських депутатів київської залози, київського повітового земства та губернського виконавчого комітету.

З особливою увагою учасники конгресу вислухали вітання київського губернського комісара М.Суковкіна, який фактично був офіційним представником Тимчасового уряду. "Український народ, який так довго не мав можливості підняти свій голос для висловлення своїх потреб і представлення своїх вимог, тепер не лише може, але повинен висловитись твердо і чітко, як він мислить місцеve самоуправління, якого він прагне політичного устрою для всієї України, – заявив М.Суковкін. – До цього голосу Тимчасовий уряд чуйно прислухається. В цьому питанні українському народові і лише одному йому належить перше слово... Якщо останнє слово належить Установчим зборам, якого всі ми однаково чекаємо, якому ми всі без жодних нарікань підкоримося, то, повірте, перше слово належить вам, представники українського народу" [14]. Привітавши заяву М.Суковкіна, М.Грушевський під схвальні вигуки присутніх запросив його до президії конгресу. Після цього конгрес заслухав решту вітань від громадських та професійних організацій, серед яких були й національні – єврейські, польські, грузинські, латиські, естонські, чеські. Практично у всіх вітальних промовах йшлося про об'єднання народів Росії у вільній федеративній злуці. Лише представник київського виконавчого комітету польських організацій в Україні Й.Волошиновський жодним словом не згадав про російську федерацію. "Од кінця війни залежить тепер воля всіх пригнічених народів, в тім числі – ваша й наша, – сказав він. – Наша мета тепер спільна, і всім нам треба стреміти до неї враз й згідно, плече при плечі і рука в руку" [15].

На вечірнє засідання прибув голова виконкому київської Ради робітничих депутатів П.Незлобін, який ще напередодні скликання конгресу погрожував багнетами тим, хто хотів проголосити автономію України. "Він приїхав пізно, можливо, вичікуючи до останнього, – згадував М.Грушевський. – Його вислухали в вечірнім засіданні. Не згадуючи про попереднє, він бажав успіху "творчій роботі" з'їзду. Не звучали його слова ні тепло, ні щиро, а проте вони скріплювали оту надію, що, може, вдасться на території зробити кілька кроків творчої роботи, що кликала нас до себе, не входячи в конфлікт з революційною демократією" [16]. Після цього учасники засідання зустріли оваціями повідомлення М.Грушевського про

призначення Д.Дорошенка обласним комісаром до окупованої Галичини й Буковини з правами генерал-губернатора [17].

Насамкінець делегати ухвалили резолюцію, у якій визнавалася прерогатива Російських Установчих зборів затвердити автономію України та наголошувалося на необхідності приступати до реальної роботи з закладання підвалин для запровадження автономного устрою. Було визнано також необхідним організацію Крайової ради з "представників українських країв і міст, народностей і громадських верств" [18].

Отже, у питанні про шляхи практичного здійснення ідеї автономії було обрано дещо компромісний варіант – закликавши до будівництва основ автономного ладу ще до скликання Російських Установчих зборів, конгрес все ж поставив долю автономії в залежність від волі російського національного представництва.

Останній день роботи з'їзду, 21 квітня 1917 р., було присвячено справі реорганізації Центральної Ради. Фактично саме цього дня й відбулося її перетворення на національне представництво українського народу. Повноважних представників губерній, міст, профспілок, громадських організацій та політичних партій, присутніх на конгресі, було автоматично включено до Центральної Ради з тим, щоб згодом на місцях їх було переобрано або ж замінено іншими делегатами [19]. Разом з тим було вирішено тимчасово не надавати місць представникам Галичини та Буковини, оскільки присутні у Києві галичани й буковинці являли собою досить випадковий елемент й не могли представляти населення Західної України. У своєму новому складі Центральна Рада мала тепер 115 членів.

Коли почалися вибори голови, у залі почулися вигуки "Виборів не треба", "Маємо голову", "Голова Грушевський", "Батько Грушевський – наш голова". М.Грушевський, подякувавши за честь, наполіг на тому, щоб таємне голосування все ж було проведено. Коли голоси підраховали, виявилось, що 588 чоловік проголосували "за" при 5 тих, хто утримався [20]. Після того, як стихли влаштовані М.Грушевському овації, його товаришами було обрано В.Винниченка та С.Єфремова. Тоді ж національний конгрес ухвалив резолюції з протестом проти намірів деяких польських національних кіл прилучити непольські землі до складу відновленої Польської держави (малася на увазі українська Холмщина [21]), та доручив Центральній Раді створити спільно з представниками національних меншин комітет для вироблення проекту автономії України. Було також вирішено надіслати привітання

українцям на фронт і доручено Центральній Раді передати їхні вимоги Тимчасовому уряду [22].

За задумом М.Грушевського, наступним кроком у діяльності Центральної Ради мав стати перехід від національної організації до територіальної. "Українські комітети, з долини до гори, від села до губернії, дадуть ініціативу до територіальної організації в порозуміння з представниками інших національностей, – так окреслив голова Центральної Ради цей план на останньому засіданні конгресу. – Вінцем і центральним органом такої організації буде Крайова рада, котра передовсім мусить бути організацією територіальною... Таким мусить бути орган української землі" [23].

Після закриття конгресу, о 22 год. 30 хв. 21 квітня 1917 р., усі члени Центральної Ради зібралися на свою першу сесію до Педагогічного музею. Передусім, було перевірено й затверджено список усіх членів нового складу Ради. За пропозицією М.Грушевського було обрано виконавчий комітет Центральної Ради, або так звану Малу Раду у складі 20 чоловік, що мала діяти у період між сесіями. Вибори до комітету Центральної Ради відбувалися за персональним принципом, але в кінцевому результаті до його складу, окрім обраної на конгресі президії, потрапили представники наступних партій і організацій: Л.Старицька-Черняхівська та З.Мірна (від просвітніх та інших організацій Києва), Х.Барановський і Ф.Крижанівський (від кооперативних організацій України), М.Стасюк і В.Коваль (від Селянської спілки), Бойко (від студентства), В.Прокопович і В.О'Коннор-Вілінська (від Союзу українських автономістів-федералістів), Л.Чикаленко, С.Веселовський і В.Садовський (від Української соціал-демократичної робітничої партії), А.Ніковський (від Української радикально-демократичної партії), П.Христюк (від Української партії соціалістів-революціонерів), Запорожець та Колос (від Українського військового клубу ім. П.Полуботка), Г.Одинець (представник Чернігівщини) [24].

Після вирішення організаційних питань перша сесія Центральної Ради обговорила також наміри органів російської демократії в Києві та Одесі створити обласні виконавчі комітети. Подібні плани викликали серйозне занепокоєння деяких українських діячів й були розцінені як "спроба зруйнувати справу автономії України" (М.Ковалевський) [25]. Втім, члени Центральної Ради просто прийняли інформацію до відома; конкретних же рішень про ставлення до ініціативи російських організацій ухвалено не було. Заслухавши підсумкове слово М.Грушевського, пізно вночі 21 квітня сесія завершила свою роботу.

Навіть після завершення роботи національного конгресу українська громада Києва тривалий час залишалася під враженням утвореної ним атмосфери. "З'їзд переконав усіх – і своїх, і чужих, і друзів, і ворогів, що український народ, не дивлячись на більш ніж трьохстолітній гніт чужих народів і культур, в сю рішучу поворотну історичну хвилю заявив себе не розпоросеним, не розбитим і слабким, а могутнім, дужим, одностайним, кріпким, як моноліт, з одною думкою, одною волею," – так дещо емоційно описував кореспондент київського часопису подібні настрої [26].

Український національний конгрес став знаковою віхою в історії українського руху після Лютневої революції 1917 р. Саме завдяки його скликанню український народ вперше після падіння російського самодержавства отримав можливість вільно й відкрито висловити свої національні прагнення. Значення національного конгресу полягало ще й в тому, що він у цілому завершив етап організаційного становлення українського руху. Реконструйована конгресом Центральна Рада стала повноважним представницьким органом українського народу. Проголошене ж Центральною Радою й затверджене резолюціями конгресу гасло автономії України стало своєрідним ідейним підґрунтям для українського національного відродження. І хоча рішення конгресу не відзначалися особливим національним радикалізмом, проте готовність боротися за їх здійснення, недвозначно заманіфестована делегатами конгресу, означала, що український рух остаточно перейшов від національно-культурного відродження до стадії політичної боротьби за свої національні права.

Література

1. Див.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр. – Т. 1. – Відень, 1921. – 152 с.; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. I. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – 452 с.; Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 – 1918 рр.: (Про що "історія мовчить"). – Т. 1. – Торонто, 1970. – 568 с., та ін.
2. Гамрецький Ю. Украинская Центральная Рада в 1917 году // Общественные организации в политической системе России 1917–1918 г. – М., 1992. – С. 105–112; Копиленко О. "Сто днів" Центральної Ради. – К.: "Україна", 1992. – 204 с.; Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український Історичний Журнал. – 1995. – №2. – С. 65–78; його ж. Українська Центральна рада. Навчальний посібник. – К., 1997. – 237 с.; Логвиненко И. Политическая дея-

тельность Украинской Центральной рады. – Глобино: Полиграфсервис, 2000. – 96 с.; Верстюк В. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.) // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 63–81, та ін.

3. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – №8. – С. 144.
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. – Т. 1. – К.: "Наукова думка", 1996. – С. 52.
5. Там само. – С. 52–53.
6. Там само. – С. 53.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – С. 95.
8. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 5881, оп. 1, д. 583, л. 50.
9. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – №9. – С. 120; Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 53.
10. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр. – Т. 1. – С. 25.
11. Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 54.
12. Там само. – С. 54 – 55; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917 – 1920 рр. – Т. 1. – С. 39.
13. Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 55.
14. Там само. – С. 56.
15. Там само. – С. 62.
16. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – №9. – С. 122.
17. Там само. – С. 121.
18. Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 57–58.
19. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – №9. – С. 122–123; Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 59.
20. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – №9. – С. 123; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917 – 1920 рр. – Т. 1. – С. 40.
21. Збори холмських біженців у Москві ще 17 квітня відправили до Києва вітальну телеграму національному конгресу, в якій йшлося про "палке бажання Холмщини приєднатися до всього українського народу". 22 квітня створений на зборах тимчасовий організаційний комітет надіслав Тимчасовому урядові доповідну записку з проханням виключити Холмщину з-під компетенції Польської ліквідаційної комісії (Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали. – К.: Видавництво ім. О.Теліги, 2003. – С. 184–185, 187).
22. Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 61.
23. Там само. – С. 60.
24. Там само. – С. 63–65.
25. Там само. – С. 66.
26. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. – К., 2003. – С. 203.

П.П.Гай-Нижник